

Волос О. В. Вплив іноземної міграції на господарський розвиток краю в XIX столітті (на прикладі Миколаївщини)

Опубліковано: Міграції в історії і етнічних процесах України. Одеські етнографічні читання: Збірка наукових праць: наукове видання / За редакцією В. Г. Кушніра. – Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2017. – 398 с. – С. 70-79.

Волос Ольга

УДК 94(477.73)342.742»18»

Вплив іноземної міграції на господарський розвиток краю в XIX столітті (на прикладі Миколаївщини)

Висвітлено вплив переселення іноземних колоністів на стан розвитку господарської діяльності сільського населення Херсонської губернії в XIX столітті. Звернено увагу на розвиток окремих галузей сільського господарства іноземцями-колоністами, їх розповсюдження та групування за національними ознаками в означений період у межах сучасної території Миколаївщини. Проаналізовано основні напрями неземлеробських занять селян-колоністів та їх вплив на загальний рівень господарського розвитку Степового краю.

Ключові слова: *міграція, селянське господарство, іноземці-колоністи, колонія, садівництво, виноградарство, ремісниче виробництво, Миколаївщина, Херсонська губернія.*

Серед різних форм господарювання населення Степового краю слід відзначити неземлеробські заняття, ремісничу діяльність сільських господарів, які в багатьох випадках задовольняли потреби місцевих мешканців. Протягом XIX століття їх роль у господарській структурі південного регіону відчутно зростає. Різноманітні селянські промисли були сферою діяльності частини населення, що також впливало на розвиток ринкової економіки на Півдні України, зокрема в Херсонській губернії.

Господарському розвитку регіону сприяли представники різних етнічних спільнот, які доволі активно переселялися в цей період на територію українського степу.

На думку М. Грушевського, міграція іноземців, яку цілеспрямовано заохочував уряд Російської імперії, негативно впливала та обмежувала українців у процесах економічного розвитку регіону [3]. На противагу Грушевському дослідник В. Семенов Тянь-Шанський відзначав другорядну роль іноземного освоєння степової України [16]. Враховуючи думки науковців, все ж-таки доцільно відстежити вплив іноземних мігрантів (на прикладі окремих етнічних спільнот) на економічний розвиток регіону, а саме: допоміжних видів господарської діяльності сільського населення.

Серед доволі значної кількості публікацій про етнічні спільноти Херсонської губернії та їх внесок у господарське освоєння краю в межах ХІХ початку ХХ століття уваги заслуговують як дослідження авторські [2, 10], так і комплексні оглядові описи територій, що характеризують регіон із багатьох питань і були здійсненні службовцями державних і місцевих органів влади [8, 13, 14, 19]. Дослідження минулих століть, в яких розглядається історія заселення іноземцями Півдня України та висвітлюється їх економічна діяльність, лише частково аналізують вплив мігрантів на поширення чи появу нових видів господарської діяльності [11, 17].

Доробок учених сучасного періоду стосовно вивчення допоміжних занять сільських господарів представлений науковими працями Ю. П. Присяжнюка, А. П. Пономарьова [12, 20] та краєзнавчими дослідженнями Миколаївщини [15, с. 158-194; 18].

Дана публікація присвячена господарській діяльності, а саме: допоміжним видам господарювання, які розвивали окремі етнічні меншини Херсонської губернії (в межах сучасної території Миколаївщини), і метою якої є виявлення впливу іноземної колонізації ХІХ століття на їх поширення та розвиток на даній території.

Архівні матеріали [4, 5], змістовні земські статистичні дані дозволяють сьогодні відстежити рівень економічного розвитку будь-якої території та проаналізувати стан побутування найбільш поширених видів господарської діяльності серед населення краю протягом ХІХ століття [1, 8]. На межі ХІХ і ХХ століть в Олександрійському повіті Херсонській губернії господарства по роду занять розподілялися таким чином: на першому місці було землеробство (у відсотках) 61,1; на другому – приватна служба та найми – 15,2; на третьому – землеробство і промисли – 12,2; на четвертому – ремесла і промисли – 5,3 відсотка. Серед усіх господарств губернії промислами й ремеслами займалися у 3 104 господарствах, а в 7 125 – землеробством і промислами, що свідчить про важливість допоміжних видів були важливою складовою економічного розвитку Степового краю [8, с. 103]. В умовах достатньої кількості землі в І половині ХІХ століття місцеве населення не особливо практикувало заняття промислами, і в основному виробники того чи іншого товару групувалися за етнічною ознакою з урахуванням практичного досвіду, який вони набули ще на етнічній Батьківщині. Під впливом об'єктивних чинників (зростання малоземелля, механізація землеробського виробництва, особливо в останню третину ХІХ століття, економічна орієнтація господарств на зернове виробництво) заняття допоміжними видами діяльності стає більш необхідною справою, яка дозволяє покращити економічне становище значної частини населення регіону.

Серед неземлеробських занять господарі Херсонської губернії прибутковими вважали садівництво та виноградарство, які особливо популярними були серед німецьких, молдавських, болгарських колоністів. В Єлисаветградському повіті в колоніях молдован, болгар більшість господарів займалися садівництвом та виноградарством паралельно з землеробством. Із опису Щербанівської волості (зараз це територія Вознесенського та Новоодеського районів Миколаївської області) Т. І. Осадчого довідуємося про те, що в селах, де осіли молдовани, садівництво

та виноградарство було популярною і прибутковою справою. Статистик навів приклади, які ілюструють поширення заняття серед населення волості. Оренда саду, площею в 3,5 гектара в с. Білоусівка, складала 100 руб. на рік, а продаж 1 десятини коштував 300 рублів. Виноградник у с. Троїцькому, який здавали в оренду, щорічно давав прибуток від 75 до 100 рублів [10, с. 82]. Зазвичай вирощували яблуні, груші, сливи, вишні; де були сприятливі кліматичні умови, добре дозрівали черешня, абрикос, персик, груша та інші. Виноград розводили в основному в садах, і дуже рідко це були лише виноградні плантації. Загальна площа висаджувань винограду разом із фруктовими деревами в середньому складала близько 3 десятин [1, с. 184].

На підставі Указу імператора Олександра I від 24 липня 1803 року про переселення німецьких колоністів до Херсонської та Таврійської губерній Херсонський військовий губернатор Беклешов мав сприяти розселенню колоністів, особливо – створити всі умови виноградарям, яких серед переселенців було доволі багато, та використати їх знання для запровадження виноробства в губернії [7, с. 756-761]. Переселення німців на територію Херсонської губернії активізувало процес розведення фруктових садів і виноградників. У німецьких колоніях займатися садівництвом і виноградарством розпочали в першій третині XIX столітті, але значних успіхів досягли значно пізніше. Спочатку господарі садів і виноградників потерпали від різних шкідників. Виноград і фруктові дерева німецькі колоністи висаджували як поблизу садиб, так і біля поселень на значних площах. Починаючи з 60-х років у німецьких поселеннях заняття виноградарством швидко зростало. Із статистичних земських матеріалів маємо відомості про те, що зростання виноградарства у німців було на рівні 18 відсотків у 70-х роках, 34 – у 80-х [1, с.177, 231].

Колоніст Клюндт у 1908 році придбав у 3-х верстах від Малої Коренихи (зараз територія м. Миколаєва) землю, а через деякий час, у 1912–1913 роках, вже був висаджений абрикосовий сад, площею в 8,5 десятин; на 5,2 десятини росли яблуні, а на 20,5 десятинах висаджено 66,5 тисяч кущів винограду [9,

с. 55]. Громада колонії Александерфельд (зараз районний центр Березанка Миколаївщини) мала у своєму розпорядженні 8 десятин саду [6, с.133].

Із самого початку існування поселення Радштадт, що було засноване в 1809 році (тепер с. Поріччя Веселинівського району) жителі висадили фруктовий сад, площею до 3-х десятин, у якому наприкінці XIX століття росли сливи п'яти сортів, яблука шести сортів, а також груші та вишні. Окрім того поселенці організували плодовий розсадник, де вирощувалися саджанці і продавалися по 15–20 коп. за штуку. Прибутки від саду, який здавали в оренду, йшли на утримання місцевої школи [1, с. 237].

Садівничий досвід німецьких колоністів був використаний земськими управами, які активно пропагували та підтримували садівництво серед населення Степового краю, що дозволяло господарям мати значні доходи, особливо в урожайні роки. За земськими статистичними даними ціна на фрукти залежала від багатьох факторів, а саме: сорту продукції, місцевості де вона виросла, віддаленості від ринків збуту, якості товару, урожайності року. На початку XX століття в Одеському повіті (де німецьких поселень було чимало) садівничу продукцію продавали в середньому по: 94 копійки за пуд абрикос, сливи – 1 карбованець 07 копійок, яблука – 1 карбованець 54 копійки, черешні 1 карбованець 62 копійки. Найдорожче коштували сушені сливи – 2 карбованці 40 копійок за пуд [1, с. 223-224].

У деяких поселеннях, починаючи з першої половини XIX століття, серед допоміжних занять колоністів популярним стало шовківництво. Розвиток шовківництва сприяв висадженню поселенцями у великій кількості шовковиці. Саме наявність сировини впливала на розмах справи в губернії. За короткий час в Херсонській губернії загальна кількість висаджених тутових дерев досягла 32 087. Станом на 1825 рік на громадських плантаціях колоністи висадили 23 949 дерев [16, с. 367].

За рішенням уряду, починаючи з середини XIX століття, німецьких колоністів почали розселити в єврейських колоніях, щоб вони служили зразковими господарями і передавали свій сільськогосподарський досвід

єврейським селянам. Саме в цей час до єврейської колонії Добра, що була заснована в 1807 році (зараз с. Добре Баштанського району), поселили перших німецьких колоністів, кількість яких у подальшому швидко зростала. Вони жили окремо, самостійно заселивши вулицю, побудували лютеранський молитовний дім, свою школу. Однак, кількість німців завжди була меншою, ніж євреїв. Так, у 1886 році в колонії було 19 німецьких господарств, яким належало 760 десятин землі (одне господарство мало 40 десятин). Головним заняттям жителів колонії стало землеробство. В колонії сформувалося багато великих заможних господарств, у яких в останню третину XIX століття активно використовували найману працю. У 1898–1899 роках, за даними Єврейської колонізаційної спільноти, в колонії було 293 єврейських родин, загальною чисельністю 1 676 осіб, які володіли 3 600 десятинами надільної землі. Окрім того, на початку XX століття жителі колонії Добра активно займалися садівництвом, виноградарством і вирощенням баштанних культур. Колонію оточували доглянуті виноградники. Вироблене в колонії вино купували мешканці сусідніх міст Миколаєва і Херсона.

Серед вимог царського уряду до осіб, яких запрошували до Росії, було наполягання віддавати перевагу переселенцям, які схильні до заняття ремеслом, особливо пов'язаним із сільськогосподарським виробництвом. Ремісники різних спеціальностей були в кожній колонії, зокрема, у великих поселеннях працювало іноді по декілька десятків майстерень. Понад 20 ремісничих підприємств наприкінці XIX століття нараховувалося в одній із найбільш розвинутих в економічному відношенні колонії – Ландау (зараз с. Широкий Лан Веселинівського району). Колонія мала 3 кузні, 3 гончарні, а також столярні, колісні майстерні, власниками яких були німці; 5 кравецьких майстерень та одна шевська, де власниками були переважно іноземці-євреї [18, с. 92].

Починаючи з кінця XIX століття в деяких колоніях з'явилися механізовані підприємства, де використовували працю найманих робітників.

Переважно землеробський характер господарств німецьких колоністів визначав і характер промислового виробництва в їх поселеннях. Так, у колонії Ватерлоо (зараз с. Ставки Веселинівського району), на початку ХХ століття працювало підприємство, де виробляли сільськогосподарський інвентар. Окрім того, німецькі колонії мали вітряки, або млини з паровими двигунами чи двигунами внутрішнього згорання та олійні. В колонії Зульц (сучасна назва с. Веселе Доманівського району) працював млин Тремшеля, в Ватерлоо – Бетхера, в Ландау – Фрейліха і Мохельки [18, с. 137]. В деяких колоніях діяли невеликі підприємства з виробництва черепиці та цегли.

В єврейській колонії Добра також було налагоджене ремісниче виробництво. Поселення було відомо своїми ковалями, будівельниками, столярами, пічниками та шевцями й чоботарями. Ремісники колонії обслуговували своїх мешканців, а також селян сусідніх сіл. Ремісничу продукцію колоністи реалізовували самостійно, і не вдавалися до послуг перекупників. Переважно продавали у великих містах на ярмарках, базарах чи здавали до магазинів.

Отже, протягом ХІХ століття значна частина іноземних колоністів доволі швидко влилася в господарське життя Херсонської губернії та зробила значний внесок в соціально-економічний розвиток Півдня України. Поселенці по можливості сприяли формуванню агропромислового комплексу в регіоні, що в свою чергу впливало на покращення рівня життя населення Південного краю. Дослідження допоміжних видів господарської діяльності серед колоністського населення степової України допомагає більш детально висвітлити тенденції економічного розвитку регіону протягом ХІХ століття та звернути увагу на мало проаналізовані складові господарського життя, на яке мали вплив саме іноземні переселенці.

Волос Ольга

**Влияние иностранной миграции на хозяйственное развитие края
в ХІХ веке (на примере Николаевщины)**

Освещено влияние переселения иностранных колонистов на состояние развития хозяйственной деятельности сельского населения Херсонской губернии в XIX веке. Обращено внимание на развитие отдельных отраслей сельского хозяйства иностранцами-колонистами, их распространение и группирование по национальным признакам в обозначенный период в пределах современной территории Николаевщины. Проанализированы основные виды неземледельческих занятий крестьян-колонистов и их влияние на общий уровень хозяйственного развития Степного края.

Ключевые слова: миграция, крестьянское хозяйство, иностранцы-колонисты, колония, садоводство, виноградарство, ремесленное производство, Николаевщина, Херсонская губерния.

Volos Olga

The Impact of the Foreign Migration on the Economic Development of the Region in the XIX-th century (Case Study of Mykolayiv Region)

The publication covers the economic activities, in particular, the ancillary activities practiced by some representatives of the ethnic minorities of the Kherson guberniya, within the current territory of the Mykolayiv region. Considering those above, the research is aimed to define the impact of the foreign colonization in the XIX-th century for the development and expansion of different types of activities within that territory.

The article covers the relation of the migration of the foreign colonists and the development of the agricultural activity of the rural population of Kherson Guberniya during the specified century. During that period to the economic development of the region contributed not only Ukrainians but also the representatives of the other ethnic communities, who actively migrated to that territory of the Ukrainian steppe.

The author notifies the development of some fields of agriculture by the foreign colonists, their movement, and grouping in national groups on the territory above within the territory of Mykolayiv region. The most profitable ancillary economic activities of the territory were gardening and wine growing, they were

the most popular among the German, Moldovan, and Bulgarian colonists. The migration of the Germans to the territory of Kherson Guberniya activated the process of growing of the fruit gardens and vineyards and promoted the growth of winemaking in the region.

The article analyses the impact of the artisan production of the colonists on the general economic development of the steppe region. The government of the Russian Empire preferred the migrants dealing with crafts and especially agriculture. There were different craftsmen in each colony; large communities had dozens of artisan workshops.

Key words: migration, agriculture, foreign colonists, colony, gardening, wine growing, artisan, Mykolayiv region, Kherson guberniya.

Джерела та література

1. Виноградники Херсонской губернии // Сборник Херсонского земства. – Херсон, 1892. – № 7. – С. 168-191; № 8. – С. 218-249.
2. Велицын А. А. Немцы в России. Очерки исторического развития и настоящего положения немецких колоний на Юге и Востоке России / А. А. Велицын. – СПб. : Тип. Тов. «Общественная Польза», 1893. – 282 с.
3. Грушевский М. С. О любви к отечеству и народной гордости / М. С. Грушевский // Літературно-науковий вісник. 1907. – Т. 38. – С. 111-124.
4. Державний архів Миколаївської області ф. 235, оп. 1, спр. 17, арк. 3, 7, 17; спр. 11, арк. 9.
5. Державний архів Херсонської області ф. 6, оп. 6, спр. 20, арк. 31; спр. 22, арк. 13.
6. Линдеман К. Э. Законы 2-го февраля и 13 декабря 1915 г. Об ограничении немецкого землевладения в России и их влияние на экономическое состояние Южной России / К. Э. Линдеман. – М. : Тип. Меньшова, 1916. – 233 с.
7. Лесоводство и садоводство в немецких колониях Новороссийского края // Сборник статей о сельском хозяйстве Юга России / Сост. И. А. Палимпсестов. – Одесса, 1868. – 1013 с.

8. Материалы для оценки земель Херсонской губернии. – Т. III.: Александрийский уезд (статистико-экономическое описание уезда). – Херсон: Тип. Н. О. Ващенко, 1888. – 385, 152 с.
9. Николаевщина: краеведческий сборник / Под. ред. В. М. Федоровского и А. В. Кокорова. – Николаев, 1926. – 214 с.
10. Осадчий Т. И. Щербановская волость Елисаветградского уезда Херсонской губернии : Историко-этнографическое и хозяйственно-статистическое описание / Т. И. Осадчий. – Херсон, 1891. – 112 с.
11. Постников В. Е. Южно-русское крестьянское хозяйство / В. Е. Постников. – М.: Типо-лит. т-ва И. Н. Кушнерев и К^о 1891. – 392 с.
12. Присяжнюк Ю. П. Українське селянство ХІХ – ХХ ст.: еволюція, ментальність, традиціоналізм / Ю. П. Присяжнюк. – Черкаси : Відлуння-Плюс, 2002. – 120 с.
13. Ремесла и промыслы Херсонской губернии. – Херсон, 1905. – 145 с.
14. Рогалев А. Я. Херсонская губерния / А. Я. Рогалев // Военно-статистическое обозрение Российской империи: в 17 т. – СПб.: Тип. Департамента Генерального Штаба, 1848–1858. – Т.11, Вып. 1. СПб., 1849. – 229+85 с.
15. Сабалдашов В. Німецькі колоністи на Миколаївщині / В. Сабалдашов // Німецькі поселенці в Україні: історія та сьогодення : монографія. – Київ Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. – Серія: «Україна: історія і сучасність», Вип. 1. – 416 с. – С. 158-194.
16. Семенов Тянь-Шанский В. П. Россия: Полное географическое описание нашего отечества / В. П. Семенов Тянь-Шанский. – Т. 14. – Новороссия и Крым. – СПб.: Тип. А. Ф. Девриена, 1910. – VIII, 983 с. : ил.; 9 л. ил., карт.
17. Скальковский А. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае / А. Скальковский. – Одесса: Тип. Т. Неймана и К^о, 1848. – 156 с.; Скальковский А. Опыт статистического описания Новороссийского края / А. Скальковский. – Одесса: Тип. Л. Нитче, 1850. – Т.1. – 364 с.

18. Тригуб П. Н., Шевелев В. М. Широколановка: ее прошлое и настоящее / П. Н. Тригуб, В. М. Шевелев. – Николаев, 1992.
19. Шмидт А. О. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Херсонская губерния / Сост. генер. штаба подполковник А. Шмидт. – Т. 2. – СПб., 1863. – 874+605 с.
20. Українці: Історико-етнографічна монографія у двох книгах / За ред. Анатолія Пономарьова. – Книга 1. – К., 1999. – 528 с.